

In memoriam

Željko Mardešić
(1933.–2006.)

Čovjek koji je imao spokojnu savjest
i nemirnu svijest

*Prijatelja ako imaš odana, čeličnom alkom
za srce ga veži.*

Shakespeare

Prijateljstvo je izraz bezinteresnog strpljenja, ono je, reklo bi se, oblik plemenitog egoizma, jer ono je svagda užitak: u njemu se čovjek iznova iskušava(mo) u tananosti, delikatnosti, odvažnosti, vlastitosti... Ono je utoliko veće ukoliko odoljeva(mo) izazovima surove društvene klime, (ne)prilikama našeg života...

Možda nitko tako uspješno ne radi o glavi prijateljstvu koliko – institucije. Ako se prijateljstva uspostavljaju, ne rijetko unutar njih se pokazuje da su sumnjiva po – *motivu*; ako traju govore najčešće o interesu; kad iščeznu ispostavi se da su – *simulirana*, da su hranjena (privremenim) interesom što izrasta iz institucija, a ne ljudi... Hijerarhija ne podnosi izvorno prijateljstvo, jer ga ona, tražeći od »prijatelja« da bude sluga laskavac – unižava. Zašto? Zato što je hijerarhija (bilo koja!) ispunjena strahom od prijateljstva koje uzorno svjedoči da je moguće biti čovjek ako se opireš zakonomjernostima hijerarhijske ljestvice.

Moja generacija nosi osebudno tragično iskustvo koje je tako često stavljalo na probu upravo prijateljstva. To su bila gotovo svakodnevna iskušavanja snage prijateljstva i njegove autentičnosti. Ni jednoj od ranijih generacija nije sudbina dodijelila u tako zgusnutom obliku da posvjedoči kako su bar dvije osobine one bez kojih se ne može zamisliti prijatelj: *tolerancija* i *oprost*. Prihvatiti drugog, i zbog različitosti, predati zaboravu njegova periferna ogrješenja, kao da je postalo uvjet za snaženje onih nevidljivih niti koje čovjeka umilno mamuzaju ili glasno opominju da se ne ogriješi na nekom od pravih ispita ljudskosti.

Nostalgично se sjećamo prijatelja iz djetinjstva i dječastva, ponekad sebe korimo što ih nismo održali... Ta su prijateljstva spomenici naše nevinosti i naše naritvnosti, često korektiv kroz cijeli život... Ali putovi su se mimoišli, a ne razišli, a izronila su druga zanimanja, afiniteti, ispriječila se udaljenost. To, doduše, ostaju latentna prijateljstva koja svagda mogu ispoljiti vitalnost makar bila ograničenog dosega.

Prijateljstvo je *duhovna kategorija*, jer ne zna za unutarnje granice samozričva. U njemu se nikada ne može povući odsječna granica između *Ja*

i *Ti*: ono je fino, nježno tkanje u kome se smislovi života iznova pomiču uznoseći nas u nove duhovne prostore. Jer, najzdravija prijateljstva temelje se na različitim alternativama što ih prijatelji umnažaju. Ona su otkrivanje zapretanih mogućnosti u *sebi* i *drugom*, a ne lov na greške – svoje i tuđe. Ono je nježna biljka koja traži pažnju čije je izvorište – uzajamnost. Ono nas opominje, kao ništa drugo, na »ortopediju uspravnog hoda« (Bloch). Pošto nikada ne mogu imati (dovoljnu) distancu prema sebi, upravo prijatelj je onaj koji otklanja takav nag nedostatak, budući da takvu distancu (spontano) uspostavlja: da ga nije možda bi nam bilo nemoguće da se isprobamo u tome koliko možemo nositi breme ljudskosti u svijetu koji je sve manje naklonjen razvijanju tako radikalne potrebe u suprotstavljanju »vještini življenja«, opstajanja koje je lišeno smisla.

Positivno ozračje mog razmišljanja o prijateljstvu neizmerno duuguje pokojnom Željku Mardešiću. S osmijehom na licu koji je teško mogao da skriva, zabrinutost nad ponorima svijeta, Željko je nenametljivo stavljao do znanja svakom svom prijatelju kako mu je izuzetno dragocjeno nepatvoreno prijateljstvo.

* * *

Postoje, iako rijetki, autori koji u svojim knjigama iskazuju bogatu erudiciju koja ih ne priječi da im dođe do izražaja stvaralačka osobnost, što je gotovo redovito praćena razložitom kritičnošću i iznimnim smislom za naziranje novog, onog što nije ili bar nije dostatno istraženo. Uzorit primjer takvog autora je upravo Željko Mardešić, koji se u ranijem političkom ustroju počeo i nastavio potpisivati pseudonimom Jakov Jukić, »stavivši na lice jedinu masku što ponosom i radošću nosim« kako je s pravom sam napisao. U svim napisanim knjigama on svjedoči o bogatom stvaralačkom potencijalu, koje vrhuni u njegovu posljednjem djelu – *Lica i maske svetoga* (1997.). Ovo opsežno djelo gustog misaonog tkiva dobrano se opire prikazivanju, ali ne i prosudbi. Začinje se u bitnim pogledima na religiju, nastavlja analitičnom i kompetentnom prosudbom kršćanstva, da bi završilo usredotočujući svoju pozornost na hrvatski katolicizam. Ova tri poglavlja toliko su misaono razvedena mnoštvom naslova, što u sebi kriju bitnu tematiku i krucijalne probleme, da se već u prvom dodiru s ovom duhovnom tvorbom osjeća monumentalnost ovog religioškog zahvata.

Umjesto uvoda autor počinje s osebnim sjećanjima koja su – uz to što nam nude pouzdan intelektualni ključ za odgonetanje osobne intelektualne jednadžbe – pružila i literarni doživljaj. Našli smo se sučelice s tri autorove pobune. Naime, nakon neomeđenog »sretnoga kršćanskog djetinjstva« nastupila je prva pobuna, koja je bila usmjerena protiv opće boljševičke ideologizacije društva koja se doživjela kao »ponižavanje zdrava razuma«. Nju će smijeniti ona protiv moralne nedosljednosti koja je sve više pritiskala savjest. A kad su došle zrele godine i kada je Mardešić počeo objavljivati radove iz sociologije i fenomenologije religije njemu je postajalo sve jasnije kako kršćanstvo nije samo mudrost i čudoredno življenje nego i nešto više: *dobrota*. Zato je treća pobuna vapaj čovjeka upućen bilo kom obliku poniženja dobrote. On, zaci-jelo, nikada nije dizao pobunu protiv drugih, nego ju je usmjeravao prema sebi očito nezadovoljan »vlastitim kršćanskim razmišljanjem, moralom i dobrotom«. Uostalom, on je maestralno pokazao da se misteriozno ne da uklopiti u objektivno-predmetni svijet, ono odbija postati objektom spoznavanja. Vjera je autentično odnošenje prema misterioznom. Vjerom se ono božansko

u-osobljuje u čovjeku. Prispijevanje u blizini naše osobne budnosti, otkriva i cjelinu kao smisao. Otuda pitanje o smislu, zapravo nema racionirajućega odgovora – jedino cjelina do kraja obuhvaća smisao. Naravno, nama nedostaje jezik koji bi domišljao cjelinu postojanja. Ili smo pak na pragu zadaće koja nas izaziva na mišljenje bez jezika! U kontekstu razarajuće novovjeke subjektivnosti kojoj filozofirajuće mišljenje još uvelike robuje – ova misao zvoni kao bezumna hereza. Ali mi moramo izvršiti taj ontološki skok: od kartezijskog seabemislećeg subjekta k osobi. Mardešić nas posredno, izravno, podrazumijevajuće ili izrijeком iznova uvjerava kako je dijalogizirajuće mišljenje stvar uma. Um je zapravo moć sintetičkog jedinstva, i kao takav, nije zadan ni vremenski niti logikalno a priori. U umu Bog se ne može objaviti kao sudionik dijaloga u svojoj stvarnosti cjeline. Put mišljenja vodi k predmetima svijeta, a Bog nije predmet, da bi se moglo raspravljati o njegovu postojanju-nepostojanju. U odsuću Boga i njegovoj »smrti« u našem vremenu, stojimo pred izazovom nove vjerskosti, koja jednako mora biti važna kako individualno-egzistirajućim naporima tako i crkvi kao instituciji. On drži da je moguće religiju odrediti i »kao najučinkovitiju strategiju za preživljavanje ljudskoga roda«. Posrijedi je, dakle, prvobitna biološka memorija, iskonsko pamćenje vrste. Tu treba tražiti razloge da je u začecima povijesti »sva društvenost ostala sažeta i sabrana jedino u religioznom iskustvu«. Drugim riječima, fiksiranjem biopsihičkih izvora religioznosti omogućava se obavljanje društvenih funkcija religije, koje se, po prirodi stvari, nastavljaju na čovjekove fizičke potrebe, mentalni sklop, psihogenetske interese i izazove na kulturno okružje. On ističe kako se u političkoj religiji, nadalje, sučeljuju razne povijesti, a nisu u srazu ulomci sadašnjosti. Ne ostavlja nas u nedoumici kad s misaonom nadmoćnošću pokazuje manipulaciju pokreta koji se prerušavaju u religiju premda su izrazito politički – svejedno bili u funkciji strategije društvenog opstanka ili pak njegova ugrožavanja. Nedvojbeno je da je religijsko pamćenje dublje i stalnije, pa iznovice privlači politiku da ga koristi za svoje ciljeve ponekad opskrbljene aureolom svetosti. Plastično se dočaravaju biološka sredstva strategije preživljavanja usko se vežući s naravnim religioznošću koja se pod lažnim religijskim motivom upošljava u rat na našim prostorima. Doduše, nikada se nije rat svodio na sukob neprebolnih uspomena, ali – piše Mardešić – »bez njih teško je da bi bio ispaо toliko nemilosrdan i okrutan kakav se pokazao«. Paklene ideologije su oživjele sjećanja iz kojih su se rodili sukobi, šireći djelokrug straha i nevjerice. Doživjući u pamćenje minula zla i tegobe, što je podržavano biološkom potrebom opstanka kroz religiozno iskustvo, otvoren je put kasnijih zloraba religije u prizemne političke svrhe. U posljednjem ratu na našem tlu treba stalno upirati prstom na »lukavstvo politike i prilagodbe religije«, čime otkrivamo pozadinu neutemeljenih tvrdnji o religijskom ratu. Skidajući masku s političke sakralnosti, mi samim tim uspostavljamo istinsku religijsku sakralnost. To je, dakako, složen pothvat jer u svakoj religiji ima političkih sadržaja, koji, međutim, ne potpadaju pod njezin izvorni identitet. Proničući u bit strukture religije i politike, ovaj naš vodeći religijolog čini razvidnom istinu po kojoj »političke religije čuvaju i učvršćuju identitet pojedinaca i društva, dok ga istinska religija stalno stavlja u pitanje, ali ne zbog svjetovnih prednosti nego oslobođenja od duhovne zarobljenosti«. Na toj crti upravo društvena funkcija, a ne nipošto pobožnost, otvara mogućnost instrumentaliziranja religije.

Pamćenje zla iz prošlosti ne prigotovljuje nas za činjenje dobra u sadašnjosti. Predavanje zaboravu također nije izlaz. Kršćanstvo ima mogućnost da započne dijalog dobrote koji se ne iscrpljuje u sadašnjosti: njime valja pomiriti »zla pamćenja i očistiti bolna sjećanja«. A autorova je poruka istodobno i

pouka: »Tko zataji laži političke religije, taj se neće osloboditi odgovornosti za izostanak istine religije.«

Bogat je bio registar Mardešićevih aktivnosti. Jedan njegov krak kontinuirano je vodio u pisanje koje je odavalo zapaženog mirotvorca, u čijim se prilogima očituje kako dubok analitički zahvat tako i ponuđena ishodišta iz svijeta na čiji su horizont nalegli tmurni oblaci. Mardešić je sretan spoj kontemplacije visokog misaonog dometa i akcije u smislu otjelotvorenja svoje uzvišene misije. Kao vjernik izvornog katoličkog habitusa bespoštedno se suprotstavljao svakom obliku izopačenosti religije. Njega zaokupljuje tradicija otvorenosti, mirotvorstva i mirotvoraca unutar katoličanstva. I sam je tome svjedočio angažirajući se u kršćansko-islamskom dijalogu i iznova inzistirajući na razlici pojmova 'mira politički postignutog' i onog do kojeg se dolazi religijskim putem. Velikodušno pomagati, intenzivno poticati, ohrabrivati ljude na crti pomirenja – to je bit njegove poruke. On drži da su kršćani bez nade *contradictio in adjecto*, jer bi zapravo bili ljudi bez vjere. Ne smije se žrtvovati zajednička vjera u službi međusobne suprotstavljenosti, jer kršćanstvo ne živi od pukog očitovanja, nego od svjedočenja. »A mjerilo u kršćanstvu – napisao je Mardešić – uvijek je bilo i ostalo čovjek i njegovo dostojanstvo, svakog pod nebeskim svodom, a ne samo onog iz svojeg roda i naroda.« On će, između ostalog, upečatljivo ilustrirati tezu po kojoj nije problem u svetim knjigama nego u njihovoj interpretaciji, odnosno zlorabi. Bio je i ostao protiv svakog saveza između države i crkve. Napetost koja se rađa između svjetovnog i religijskog poimanja mira izrasta na tome da je pomiren Krist mogao otići u svijet i širiti kraljevstvo ljubavi.

Upravo zato što je religija višeznačna, što je ne samo tip mišljenja nego i način življenja, ona se podaje različitim povijesnim ulogama. »Jednom tješi u tugama i bodri u neizvjesnostima, dok s druge strane povećava ljudske radosti i budi nade u bolji život i besmrtnu vječnost«. Uzmimo slučaj križarskih ratova. U njima je, nedvojbeno, maska religije dobro skrivala prizemne gospodarske interese, bezbožno nasilje i smrt bližnjih. Njome se hini religioznost, ona je obična politika. Uostalom, nema nijednog ljudskog interesa kojeg ne bi mogla pokriti religijska ideja. Mardešić se iznova zalaže i snažno argumentira u prilog *izvornog* angažmana religije. Sve su religije bile i dugo ostale ozbiljnim čimbenikom društvenog učvršćenja i opravdanja djelovanja proširenih obitelji, rodova, plemena, naroda i civilizacija, ali je tu bilo i vrelo mnogih sukoba. To je, ujedno, prostor za religiju da bi poticala, pomagala, bodrila i snažila.

Cijeli Mardešićev bogati intelektualni opus sadrži mnoštvo sentenci kojim se on usmjeravao i trajno na njima ustrajavao. Tako će napisati: »Dobrim kršćaninom može biti samo dobar čovjek.« U tim sentencama jednostavno iskazanim, stalno se druže mudrost i dobrota: »Religija spašava ljude od nesmisla, rat tek od trenutačnog neprijatelja.« Na jednom mjestu on će napisati: »Čovjek je uvijek jači od svojih nesreća.« Ili: »Jer, nema zlih religija, ali sigurno ima zlih vjernika u tim religijama. A zli vjernici zapravo nisu nikakvi vjernici. Otud potreba da se ljudi ne procjenjuju po tome kojoj religiji pripadaju nego koliko su joj zaista iskreno vjerni po svojem mišljenju i moralnom ponašanju. Kad se tako postavi problem, onda otpada strah da cijele kulture i njihove religije budu brzopleto i neutemeljeno proglašavane povijesnim promašajima.«

Mardešićeva omiljena izreka bila je: »Kršćanstvo ne živi od pukog očitovanja, nego od mukotrpnog svjedočenja.« Nije se suspregao da napiše i ovo: »Utoliko je onda dopušteno zaključiti kako je ateizam prije nastao kao posljedica

nedosljednosti vjernika nego kao učinak bezbožnih urota neprijatelja, premda se ta potonja tvrdnja danas u nas do iznemoglosti ponavlja u krugovima bojovnih predkoncilskih kršćana i komunističkih pridošlica.« Svagda mu je polazilo za rukom da kako pesimističke tako i optimističke tvrdnje i slutnje opskrbi ubitačnom argumentacijom. Tako, primjerice, svojim posvemašnjim opusom silno argumentira ovu misao: »Iz tradicionalnog kršćanstva vanjskih dužnosti polako prelazimo u moderno kršćanstvo nutarnjeg uvjerenja.« Slična je sudbina i ovog iskaza: »Umjesto okrenutosti prema svijetu i pokušaja da se svijet kristijanizira, sad je na djelu okrenutost prema sebi i pokušaj da se pojedinac u novom zajedništvu kristijanizira.«

Evo jednog od iskaza koji uopćava vlastito iskustvo samog Mardešića: »Slabo je uspješnije od moćnog.«

Napokon, evo uporišnih točaka na kojima je ovaj suvremeni religiolog i fenomenolog utemeljivao svoj optimizam:

- a. postignućima povijesnih znanosti doprijeti do istinite prošlosti;
- b. epohalnim napretkom medijske tehnologije učiniti sve religije svijeta prisutnima u svakom domu; i
- c. optimalno iskoristiti nezapamćenu pokretljivost ljudi i plurikulturalnost.

* * *

Željko Mardešić je paradigmatičan slučaj čovjeka koji je imao spokojnu savjest i trajno uznemirenu svijest. On će živjeti kroz svoje djelo. Njegova plemenita duša osluškiivat će morske valove zavičaja ispunjena zadovoljstvom što je ovozemaljski život ugradio u temelje budućnosti. Bitak je način na koji čovjek jest. Da nema ljudi kakav je bio moj prijatelj Željko Mardešić, teško da bi bilo i jednog sunčanog dana na našoj planeti.

Esad Ćimić